

NATURĂ ȘI INSTITUIREA LEGII. PROBLEMA FONDĂRII DREPTULUI NATURAL

Horațiu CRIȘAN*

Abstract

The paper aims at analyzing the possibility of founding rights as natural rights, by discussing the continuities between the pre-modern, classical meaning of natural right and the modern significance of natural right, as well as the differences occurred, along history, between the two. The ancient and modern traits of the natural right are used in order to clarify to what extent the natural right theories could stand as the foundation of human rights and which of these theories could better support the enactment of human rights.

Keywords: *rights, natural rights, natural law, modernity, human rights*

Chiar dacă ideea de *drept natural* se originează în antichitatea greacă și romană și prezintă continuitate în Evul Mediu, cristalizarea unui concept aferent ține mai curând de modernitate, când *dreptul natural* devine un concept fundamental atât pentru științele juridice și filosofia dreptului cât și pentru filosofia și teoria politică. Ceea ce ne propunem în această lucrare este să analizăm modul în care dreptul (*ius*), dreptul natural (*ius naturale*) și legea naturală (*lex naturalis*) erau înțelese în dreptul clasic, să dăm seama de modificările aduse de modernitate în semnificația acestora, pentru ca apoi să interpretăm sensurile distincției între conceptul clasic de drept natural și cel modern. Miza acestui proces hermeneutic este de a evalua posibilitatea fondării drepturilor moderne și a drepturilor omului ca drepturi naturale. În modernitate, termenul de *drept natural* are multiple ocurențe, constituind adesea un substitut accesibil și util pentru conceptul de *drepturi ale omului*. Întocmai categoriei de drept natural, *drepturile omului* sunt inalienabile, devenind concepte centrale ale lumii moderne.

În trecerea de la epoca clasică la cea modernă o primă schimbare survenită în conceperea ideii de drept constă în faptul că dacă romanii din antichitate concepeau dreptul (*ius*) ca un *lucru*, mai precis ca un *lucru incorporal* (*res incorporalis*), pentru moderni sensurile aceleiași categorii implică, mai degrabă, *attribute* ale indivizilor. Modernilor, obișnuiți cu o definiție „autoreferențială” a dreptului natural ca drept individual, concepția antică a dreptului natural le poate părea bizară, întrucât reprezentarea dreptului ca lucru incorporal ține de o paradigmă ce nu este construită, precum modernitatea, în jurul subiectivității. Dimpotrivă, această

---

* Asistent univ. dr., Universitatea de Medicină și Farmacie „Iuliu Hațieganu”, Departamentul de Educație medicală, Cluj-Napoca, România.

concepere a dreptului (*ius*) ca lucru incorporeal (*res incorporalis*) presupunea că dreptul este un atribut al obiectului vizat/disputat (spre exemplu un teren sau o clădire etc.) și nu o prerogativă a unui subiect uman. Similar modulului în care era concepută ideea de drept în epoca clasică, dreptul natural roman trebuie înțeles ca un drept impersonal.

Pentru a da câteva exemple din sfera drepturilor reale, pentru romani un teren (*fundus*) nu însemna doar întinderea delimitată de pământ, ci noțiunea de teren îngloba și atribute legale, precum dreptul de uzufruct. Astăzi, aceste atribute legale aparțin persoanelor fiind concepute în separație de lucrul sau „bunul” propriu-zis disputat.

Această diferență în atribuirea drepturilor poate fi clarificată și de exemplul oferit de Gaius, referitor la dreptul de a construi clădiri. Faptul că pentru romani atributele legale aparțineau lucrurilor/bunurilor disputate și nu subiecților umani poate duce la o situație care, în termenii modernității, pare paradoxală. Construcția unei clădiri permite și implică atât dreptul de a construi „la o înălțime mai mare” („*ius altius tollendi*”) cât și dreptul de „a construi mai puțin înalt” „*ius...non extollendi*”¹. Cu alte cuvinte, drepturile, atributele legale pe care o construcție nouă le implică sunt înglobate de construcția însăși și nu sunt, precum în modernitate, în posesia subiectului implicat în construcția clădirii, fie acesta proprietar sau constructor.

O altă definiție a dreptului în antichitatea romană este oferită de Ulpian, care susținea că dreptul (*ius*) înseamnă „ceea ce se cuvine fiecăruia” („*suum ius cuique tribuere*”), acea parte justă din ceva ce este de împărțit, distribuită în funcție de situarea persoanelor pe diversele paliere sociale. Dreptul, partea justă, nu echivalează, în mod necesar, cu un privilegiu sau cu un beneficiu. Dimpotrivă, partea justă se plia pe structura pre-existentă de relații sociale în care poziția și rolul indivizilor predeterminau „partea primită”². „Ceea ce se cuvine fiecăruia” nu reprezenta neapărat un avantaj, un drept ce implică, precum în modernitate, conotații pozitive.

Deși nu e definit ca un *drept*, noțiunea de *dominium* poate ajuta la edificarea asupra modulului roman de înțelegere a conceptului de drept, întrucât ea desemnează acea putere asupra persoanelor sau lucrurilor ce nu implică și drepturi conexe. A avea *dominium* asupra a ceva sau asupra cuiva înseamnă a avea o putere ce nu ține strict de lege și diferă de ideea de a avea un drept asupra respectivelor lucruri sau persoane. Un *dominus*, cel care deținea puterea asupra a ceva nu dispunea și de dreptul de uzufruct asupra proprietății sale. Ulpian exprimă această distincție astfel: „dreptul de a utiliza și culege recolta poate fi atribuit doar celui care are uzufructul; *dominus*-ul unei plantații nu îl deține, deoarece oricine se bucură de proprietatea asupra unui lucru nu posedă un drept separat în a-l folosi și a-i culege roadele”³.

¹ Citat în Brian Tierney, *The Idea of Natural Rights: Studies on Natural Rights, Natural Law and Church Law. 1150-1625*, Scholars Press, p. 15.

² *Ibidem*, p. 16.

³ Citat în Richard Tuck, *Natural rights theories: their origin and development*, Cambridge University Press, 1979, p. 10.

În termeni moderni, aceasta ar însemna că un proprietar de pământ nu ar avea dreptul asupra roadelor terenului său. Ideea de drepturi conexe inseparabile de *proprietatea/puterea asupra a ceva* este legitimată odată cu apariția, la începuturile modernității, a ideii de contract social. Absența unei înțelegeri, a unei promisiuni menite să stea la baza ideii de proprietate sau de putere asupra a ceva sau asupra cuiva ar putea justifica, dacă ar fi să aplicăm antichității logica modernității, această separație între dominium și drepturile conexe.

Paradigma juridică a lumii romane era fundamentată pe controlul nemijlocit, concret, aproape fizic, pe care „individul” îl putea exercita asupra lucrurilor înconjurătoare⁴. Diferența paradigmatică între lumea antică și cea modernă atrage după sine o diferență fundamentală între conceptul roman, clasic de drept și cel modern, conceput ca drept subiectiv, individual. Cu toate acestea, diferența decisivă între cele două modalități de a concepe ideea de drept nu eclipsează originea lor comună, suprapunerea lor parțială și mai ales continuitatea noțiunii de drept și a sistemului de legi instituite.

Încă de la începutul lucrării sale *Despre Legi*, Cicero caută să explice originea legilor și a dreptului înțeles ca sistem de legi. Dreptul în sensul de sistem de legi pentru Cicero este atât natural, cât și pozitiv. Dreptul nu înseamnă doar multitudinea de legi instituite, scrise și aplicate, care exprimă orientarea și voința unui anumit regim politic și, prin urmare, orice încercare de a descoperi originea dreptului trebuie să țină seama și de legitatea naturii⁵.

Anticii se raportau la natură și la legitatea ei într-un mod „contemplativ” „teoretic”, spre deosebire de moderni care încearcă să reproducă natura în mod artificial, și să o instrumentalizeze.

Mai mult decât atât, pentru antici, natura este guvernată de anumite principii *imuabile și universale*. Descriind relația dintre natură și lege, Cicero arată că rațiunea (*ratio*) se numără printre principiile universale și imuabile ale naturii.⁶ Ca parte a naturii, omul este și el o ființă rațională, un *animal rationale*, iar cei care se folosesc de această raționalitate, pot forma o comunitate ce respectă legitatea naturii, care este comună tuturor, inclusiv zeilor. Respectarea legității naturii face, deci, posibilă o comuniune între natura divină a zeilor și acei oameni ai antichității care respectă întru totul legitatea naturii⁷. Ceea ce, potrivit lui Cicero, îi unește pe oameni și pe zei este rațiunea ajunsă la maturitate, înțelepciunea, pe baza căreia se constituie prima comunitate *naturală* ce nu presupune o egalitate între oameni și zei, ci doar o asemănare. În această comunitate „naturală” perfect rațională și, în consecință, „legală”, nu sunt cuprinși inițial toți indivizii. Pentru a-i integra și pe aceștia în această comunitate devine necesară definirea unei legi întemeiată pe legea naturală.

În cartea a III-a din lucrarea *Despre Republică*, Cicero explică apariția „legii adevărate” (*vera lex*) care coincide cu dreapta rațiune (*recta ratio*) și este conformă naturii (*naturae congruens*). Fiind răspândită în toate ființele, ea este universală,

⁴ *Idem*.

⁵ Cicero, *Des Lois*, I, in *De la République, Des Lois*, Garnier, Paris, 1937, p. 238.

⁶ *Ibidem*, p. 239.

⁷ *Ibidem*, p. 241.

imuabilă (*sempiterna*) și impune oamenilor o anumită conduită morală. „Această lege nu este amendabilă, iar abrogarea sa în totalitate sau în parte este ilegală. Nici senatul, nici poporul, nu pot impune excepții de la urmarea ei și nu este nevoie de un Sextus Aelius pentru a o explica și pentru a o interpreta. Această lege nu diferă în Atena sau în Roma, rămâne neschimbată în timp, este o lege unică și identică ce ghidează toate națiunile în toate timpurile...”⁸

Spre deosebire de viziunea modernă, în care rațiunea se îndepărtează de natură, pentru Cicero, rațiunea își are originea în natură, și de aceea ea poate fi doar „perfecționată” de natură. Virtutea este definită ca natura împlinită în sine și ajunsă la perfecțiune⁹. De aceea natura este ghidul oricărui om spre virtute¹⁰, natura îi dăruiește omului toate facultățile sale, printre care rațiunea și *sentimentul* dreptății. Avându-și rădăcinile în natură, dreptatea nu înseamnă doar respectarea legilor scrise și a reglementărilor legale și instituționale, întrucât acestea nu sunt întotdeauna juste, putând prejudicia astfel sentimentul dreptății, acea dreptatea „naturală” cu care este dotat omul. A ajunge la virtute este dificil în condițiile în care dreptatea este redusă doar la respectarea legilor instituite de oameni. Natura reprezintă, deci, pentru antici, un standard moral și legal ultim, un criteriu pornind de la care se poate institui dreptul civil ca drept pozitiv și în funcție de care legile pot fi evaluate.

Modul de funcționare al sistemului juridic și politic antic constituie un bun punct de plecare pentru interpretările filosofice ale diferențelor dintre dreptul natural antic și dreptul natural modern. Spre exemplu, Leo Strauss insistă asupra suprapunerii dintre politică și morală în lumea antică și asupra preeminenței criteriului perfecțiunii umane în polis-ul antic. Preeminența acestui criteriu ce vizează îmbunătățirea morală a indivizilor îngreunează omului contemporan, obișnuit cu sistemele juridice și politice actuale, înțelegerea structurii și a modului de funcționare a lumii antice. Perspectiva conservatoare pe care o propune Strauss oferă argumente pentru a demonstra că doctrina dreptului natural clasic reprezintă modelul celui mai bun regim politic¹¹. Pentru gânditorul american, caracterul natural al dreptului clasic, inspirat de ordinea naturală perfectă a lumii antice și de viața virtuoză pe care această ordine o impune, garantează comunităților politice, care aplică acest drept natural clasic, atingerea idealului celui mai bun regim politic.

Prin urmare, ceea ce se petrece însă în modernitate, odată cu separarea politicii de morală și prin îndepărtarea de modelul clasic al dreptului natural este că *cel mai bun regim* politic constituie un „ideal”¹², întrucât domeniul politic nu mai are ca scop atingerea virtuții sau perfecționarea morală a cetățenilor, ci garantarea stabilității comunității politice.

Problema deducției dreptului natural, respectiv dezbaterea privitoare la caracterul dreptății, adică la posibilitatea deducerii dreptății din natura umană sunt folosite de Leo Strauss pentru a diferenția între concepția clasică a dreptului natural

⁸ *Ibidem*, p. 163.

⁹ *Ibidem*, p. 243.

¹⁰ *Ibidem*, p. 247.

¹¹ Cf. Leo Strauss, *Natural Right and History*, University of Chicago Press, Chicago, 1953, p. 133.

¹² *Ibidem*, p. 138.

și cea modernă. Strauss reia cele două sensuri atribuite de către antici dreptății pentru a explicita, în cele din urmă, „starea naturală” și lipsa de egalitate naturală a oamenilor ce defineau lumea antică. În funcție de sensurile atribuite, fiind ori suprapusă noțiunii de „bine”, ori definită ca „ceea ce se cuvine fiecăruia”, deci ca justă distribuire a prerogativelor și a bunurilor, dreptatea își schimbă determinările. Raportul de coincidență între dreptate și bine impune ca dreptatea să respecte legitatea naturii, exact așa cum binele este parte integrantă din ordinea naturală. Prin urmare, dreptatea este independentă de legea instituită. Dimpotrivă, definită ca justă distribuire a prerogativelor și a bunurilor, dreptatea pare a fi determinată exclusiv de legea instituită în cadrul cetății, deoarece doar respectând rânduiala socială, legea cetății poate determina partea ce i se cuvine, cu justețe, fiecăruia. În această definire a sa și determinând o depășire deplină a dreptului natural prin instituirea dreptul pozitiv, dreptatea poate cauza apariția unor raporturi sociale injuste.

Absența egalității naturale între oameni ce caracterizează, potrivit lui Strauss, lumea antică, predetermină și concepția dreptului natural clasic. Dreptul natural presupune o ierarhie socială bazată pe ideea dobândirii perfecțiunii umane, a virtuții. „Starea naturală” nu presupune egalitate între toți oamenii; mai degrabă măsura în care ordinea naturală independentă de voința omului este respectată constituie criteriul diferențierii între oameni și, totodată, standardul virtuții individuale. Prin urmare, pentru antici era injustă ideea unor drepturi egale pentru toți. Cei virtuoși, adică cei care respectă legitatea naturii, care implică, pentru antici, întotdeauna, inegalitatea socială, sunt îndreptățiți să îi conducă pe ceilalți. Doar asemănarea oamenilor, nicidecum egalitatea lor naturală, face posibilă sociabilitatea naturală a omului¹³.

Ceea ce este interesant în paradigma juridică antică este că, în pofida faptului că legea civilă, cea instituită de oameni, se fondează pe legea naturală, absența tematizării subiectivității în antichitate împiedică apariția unor drepturi naturale ca drepturi subiective. Dacă în paradigma antică se poate vorbi despre un *ius naturale*, el privește doar o ordine naturală *obiectivă* în relațiile inter-personale și nu vizează, așa cum se întâmplă în modernitate, drepturi ale individului ca subiect¹⁴.

Filosofia politică a lui Thomas Hobbes reprezintă punctul de cotitură în înțelegerea dreptului natural, instituind paradigma juridică modernă. Dezvoltările moderne ale științei impun, în primul rând, necesitatea înțelegerii, prin investigare, a naturii și, implicit, a naturii umane. Ca urmare a necesității moderne de a înțelege natura și de a întreprinde aceste cercetări științifice bazate pe procese raționale, legitatea naturii își pierde caracterul absolut și, implicit, și forța de a legitima structura și manifestarea comunității politice. Cu alte cuvinte, natura își pierde, în modernitate, caracterul de standard obiectiv, exterior omului, capabil să stabilească ierarhia socială și să reglementeze relațiile sociale prin norme ce împloteau precepte morale, politice și juridice. Pe lângă cerința modernității de a înțelege natura pornind de la principii raționale, ceea ce reclamă, în modernitate, o modificare în

¹³ Cicero, *Des Lois*, I, op. cit., p. 245.

¹⁴ Cf. Brian Tierney, *The Idea of Natural Rights...*, op. cit., p. 16.

conceperea dreptului natural este faptul că, odată cu determinarea subiectului rațional ca fundament ultim, natura decade din statutul de standard absolut pentru comunitatea umană. Creșterea valorii subiectului rațional în condițiile modernității atrage după sine necesitatea unor evaluări de ordin axiologic a stării naturale descrise în antichitate. Pornind de la standardul raționalității în aprecierea descrierii antice a stării naturale, Hobbes¹⁵ argumentează că aceasta este caracterizată de pasiuni și dorințe insurmontabile ce produc violență și periclitează supraviețuirea indivizilor. De aceea, starea naturală respectată în antichitate este, potrivit lui Hobbes, nedreaptă, iar menținerea ei ca *standard* și criteriu al ordinii sociale și al dreptății este irațională¹⁶. Pentru a justifica iraționalitatea menținerii modelului antic al stării naturale ca standard al dreptății sociale, Hobbes face apel la caracterul natural și implicit rațional al unei raportări nedestructive a individului față de propria viață. Prin urmare, dacă pentru antici dreptul natural însemna doar obligația de a respecta legitatea naturii, Hobbes definește dreptul natural ca libertatea individului de a-și conserva propria viață. Totodată, dacă pentru antici legea naturală reprezenta standardul vieții virtuoză, pentru Hobbes legea naturală este o regulă generală prin care unui om îi este interzis să acționeze împotriva interesului conservării propriei vieți¹⁷. Astfel „revoluția copernicană” în domeniul dreptului modern constă în depășirea paradigmei antice care definea dreptul natural doar ca obligație și în completarea semnificației dreptului natural cu ideea că subiecții umani dispun de libertatea de a-și folosi propria putere¹⁸. Drepturile naturale descrise de modernitate nu rămân prerogative ce privesc obediența absolută față de prescripțiile legii naturale, ci sunt, mai curând, drepturi *active*¹⁹.

În paradigma modernă, drepturile naturale ale subiecților nu sunt condiționate nici de anumite contexte sociale, nici de apartenența indivizilor la o societate constituită. Statornicindu-i subiectului juridic autonomia, modernitatea stabilește subiectul uman ca punct central al dreptului, înțeles atât ca *sistem*, cât și ca *prerogativă* a persoanei. Bjarne Melkevik oferă o descriere a sensului juridic al modernității: „modernitatea juridică face referire, în mod exclusiv, la posibilitatea pe care o are un subiect de drept de a se recunoaște pe sine, în raport cu alți subiecți de drept, ca o instanță de explicare și împlinire a dreptului. Cu alte cuvinte, subiecții de drept trebuie să fie capabili, în mod total autonom, să se recunoască reciproc atât ca autori cât și ca destinatari ai legilor lor, ai normelor lor și ai instituțiilor lor politice și judiciare”²⁰.

Filosofia contemporană a dreptului se raportează la două concepții fundamentale despre dreptul natural: o concepție pre-modernă și una modernă. În sens social și politic, concepția pre-modernă a sistemului juridic instituie legea prin

¹⁵ Thomas Hobbes, *Leviathan*, Oxford University Press, Oxford, 1996, pp. 82-85.

¹⁶ Cf. Leo Strauss, *On the Basis of Hobbes's Political Philosophy*, in *What is Political Philosophy?*, University of Chicago Press, 1988, p. 190.

¹⁷ Thomas Hobbes, *Leviathan*, op. cit., p. 87.

¹⁸ Duncan Ivison, *Rights*, Acumen, Stocksfield, 2008, p. 41.

¹⁹ Francis Oakley, *Natural law, laws of nature, natural rights*, Continuum, London, 2005, p. 88.

²⁰ Bjarne Melkevik, *Considerations juridico-philosophiques*, Les Presses de l'Université Laval, Québec, 2005, p. 65.

reproducerea ordinii naturale, pe câtă vreme cea modernă instituie legile pentru a garanta drepturile naturale nu doar ca obligații, ci și ca libertăți. Desăvârșirea concepțiilor anterioare despre dreptul natural survine odată cu proclamarea contemporană a drepturilor omului. Concepția potrivit căreia în virtutea faptului că indivizii sunt ființe umane, ei dețin, în mod natural, anumite drepturi considerate ca fundamentale, stă la baza ideii de drepturi ale omului. Deci, fără a ține seama de ideea de cetățenie, de apartenența la un stat sau de legile sau reglementările contingente ale diverselor societăți, drepturile omului au ca fundament *obligația* de a respecta demnitatea oricărui individ în virtutea faptului că se naște ca ființă umană. Ceea ce particularizează ideea drepturilor omului rezidă în împletirea câtorva elemente diferite din paradigma clasică și din cea modernă a dreptului natural. Cu alte cuvinte, ideea drepturilor omului preia din paradigma juridică antică concepția că orice lege trebuie să își întipărească în esență o legitate naturală. Din paradigma juridică modernă ideea drepturilor omului preia logica instituirii civile a legilor, pornindu-se întotdeauna de la principiul raționalității. Prin urmare, faptul că toți indivizii se nasc ca ființe umane reprezintă, în sine, o virtute în baza căreia egalitatea între oameni poate fi instituită, exact așa cum se instituie drepturile pozitive, i.e. în mod oarecum *artificial*, ca naturală.

Dificultatea de a utiliza modelul drepturilor naturale pentru a explica fundamentele drepturilor omului, precum și scopul sau modul în care acestea se pot constitui drept ghid pentru acțiunile umane concrete generează multiple dezbateri ce animă astăzi domeniul filosofiei dreptului. Originarea drepturilor omului în cele două variante ale dreptul natural, respectiv în cea clasică și în cea modernă a fost criticată de autori precum Charles R. Beitz²¹ sau chiar contestată ca fiind asemănătoare unei „credințe în vrăjitoare și în unicorni”²² de autori precum Alasdair MacIntyre. Alți autori operează o distincție între drepturile omului și drepturile naturale doar cu miza de a verifica dacă între cele două există, totuși, caracteristici comune în ciuda aparentelor diferențe²³. În mod cert, faptul că aplicarea și respectarea universală a drepturilor omului este încă deficitară poate fi un indiciu al fragilității fundamentelor lor. Tocmai de aceea, problema fondării drepturilor omului rămâne, încă, incomplet elucidată.

---

²¹ Charles R. Beitz, *The Idea of Human Rights*, Oxford University Press, Oxford, 2009, p. 49.

²² Alasdair MacIntyre *After Virtue: A Study in Moral Theory*, Duckworth, London, 1985, pp. 68-69.

²³ Peter Jones, *Rights*, St. Martin Press, New York, 1994, p. 72.